

UDK:94(575.1)

Mahmud HAMRAYEV,
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: mahmudhamrayev18111991@gmail.com

O'zRFA Tarix instituti bosh ilmiy xodimi, t.f.d Q.Rajabov taqrizi asosida

THE INVADE OF BUKHARA IS OVER "THE LITTLE DAY OF RECKONING"

Annotation

In this article, The occupation of Bukhara Emirate was analytically described by Soviet Russia. The article is based on historical facts. The events are revealed based on the sources of that time in this article. The reasons for the defeat of the Emir's army are shown in the article.

Key words: Samarqand-Bukhara front, armored car, Tatar gunners, revolution, Old Chorjoy, New Bukhara, Farsal, Sovpovich, Forman, Minarayi Kalon.

ЗАВОЕВАНИЕ БУХАРЫ, ИЛИ "МАЛЕНЬКАЯ ПРЕВОСХОДСТВО"

Аннотация

В данной статье аналитически описана оккупация Бухарского эмирата Советской Россией. Статья основана на исторических фактах, а события в ней раскрываются на основе источников того времени. В статье показаны причины поражения армии эмира.

Ключевые слова: Самарканд-Бухарский фронт, бронемашин, татарские артиллеристы, революция, Старый Чорджой, Новая Бухара, Форман, Фарсал, Совпвич, Минарайи Калон.

BUXORONING BOSIB OLINISHI YOXUD "KICHIK QIYOMAT"

Аннотация

Mazkur maqolada Buxoro amirligining sovet Rossiyasi tomonidan bosib olinishi tahliliy bayon etildi. Maqola tarixiy faktlarga asoslangan bo'lib, undagi voqealar o'sha davr manbalari asosida ochib berilgan. Maqolada amir qo'shinining yengilish sabablari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlari: Samarqand-Buxoro frontini, zirhli avtomobil, tatar o'qchilar, inqilob, Eski Chorjo'y, Yangi Buxoro, Farsal, Sovpovich, Forman, Minorayi Kalon, Tarixi nofeiy.

Kirish. Turkistonda mustabid sovet tuzumi o'rnatilgach, qizil armiya tomonidan Buxoro amirligiga qarshi harbiy harakatlar olib borishga tayyorgarlik ko'rildi. Oktabr to'ntarishidan so'ng sovet Rossiyasi bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlar keskin yomonlashdi. Bu holat bolsheviklar tomonidan Buxoro davlatining ichki ishlariga aralashishda va qurolli tajovuz qilishida namoyon bo'ldi. Rossiya amirlikni bosib olish uchun tayyorgarlik ko'rar ekan, urush uchun siyosiy bahonalar qidirardi. Buxoro markazigacha bo'lgan harbiy operatsiyaning eng strategik nuqtasi taxminan Buxorodan 15 km uzoqda joylashgan Kogon shahri edi. Ruslar bu shahar orqali Buxoro ustidan o'z hukmronligini saqlab qolganlar. Darhaqiqat, bu shahar xonlik o'z mustaqilligini yo'qotib, temir yo'l bilan bemaol mustahkamlanadigan tayanch punktiga aylanganidan keyin tashkil topgan. Bu bazaning urushdagi ahamiyatini ruslar ham, Olimxon ham juda yaxshi bilishardi. Urushdan oldingi tayyorgarliklar ham shu markaz bilan bog'liq edi. Olimxon o'z xotiralarida ta'kidlaganidek, bolsheviklar bilan bo'lishi mumkin bo'lgan urushga tayyorgarlik ko'rish maqsadida Kogon temir yo'l vokzaliga askarlarni joylashtirgan. Bu strategik muhim nuqtaga askarlarni joylashtirish albatta bolsheviklarni bezovta qilgan. Ular Amir Olimxonni bu yerdan askarlarni olib ketishga ko'ndirishda diplomatik usuldan foydalanib ko'rishadi. Buxoro amirligi bilan sulh imzolash bahonasida Toshkentdan Baranov Pyotr Ivanovich ismli elchi kelib, Olimxon o'z askarlarini u yerdan olib chiqib ketishi evaziga o'zlari avval hibsga olgan buxorolik fuqarolarni ozod qilishlarini e'lon qiladi. Olimxon Rossiyada harbiy bilim yurtini tamomlaganiga qaramay, bu nuqtaning strategik

ahamiyatini to'liq anglamagan edi. Shuning uchun ozod qilingan bir necha asir evaziga o'z askarlarini temir yo'ldan taxminan 2 km uzoqroqqa olib chiqib ketgan. O'z so'zlari bilan aytganda, u har ehtimolga qarshi bu yerda istehkom qurdi va 40 kishidan iborat qorovullar postini qoldirdi. Albatta, 40 kishi hujumga dosh bera olmasdi va u xatosi uchun og'ir to'lovni to'ladi. Buxoro amirligini yo'q qiladigan urush 1920-yil 29-avgustda yarim tunda bosqin tarzida boshlandi. Buxorolik „mehnatkashlar“ taklifi bilan e'lon qilinmasdan boshlangan urush bu jihatdan urush qonuniga ziddir. „Yordam“ to'g'risidagi uydirma sovetlar tomonidan uzoq vaqt davomida targ'ibot manbasi sifatida qo'llanilib, xalqqa Buxoroning zo'rlik bilan bosib olinmagani, balki mehnatkashlarning zolim amirlikka qarshi ko'rsatgan yordamiga javob berilganligi aytilar edi. Imperialistik G'arbning o'zi ekspluatatsiya qilgan yerlarga „sivilizatsiya“ olib kelish davosiga javoban, go'yoki imperializmga qarshi bo'lgan bolsheviklar mehnatkashlarga „yordam berish“ uchun Buxoroni bosib olganliklarini davo qildilar. Ammo imperializmning mentalitetida hech qanday o'zgarish bo'lmadi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Said Olimxon o'z ichki siyosatida katta miqdordagi zamonaviy qurollangan muntazam armiyani tuzishga intiladi. Afg'oniston va boshqa xorijiy mamlakatlar bilan yaqinlashishga harakat qiladi. Said Olimxon bilan Xiva xoni va Junaidxon o'rtasida sovet Rossiyasiga qarshi birgalikda kurash olib borish uchun harbiy bitim ham tuziladi. 1920-yil bahorida Buxoro amirligidagi siyosiy vaziyat keskinlashib, amirlikka tashqi xurujning tahdidi kuchaydi. 1920-yil may oyi boshlarida Moskvaga

kelgan butun Rossiya MIK va RSFSR XKSning Turkiston komissiyasi azolari Sh.Eliava va Ya. Rudzutaklar RSFSR tashqi ishlar xalq komissari G.V.Chechiringa „Turkiston komissiyasi ertagayoq Buxoro amirligining mustaqilligini bekor qilish to'g'risida qaror chiqaradi“, degan bayonotni topshirishadi. Turkiston komissiyasi Buxorodagi amirlik tuzumiga qarshi turuvchi muxolifatni birlashtirishga va mamlakatda to'ntarish qilish bilan bevosita shug'ullandi. Turkkomissiya rahbarligida 1920-yil 24-iyunida amirlikda qo'zg'olon tayyorlash bo'yicha inqilobiy byuro tuzilgan va uning tarkibiga Turkkomissiya a'zolari M.V.Frunze, V.V. Kuybishev, Turkiston Kompartiyasi MK kotibi Nazir To'raqulov, Najib Husainov Yosh buxoroliklar partiyasi Markaziy byurosining raisi Fayzulla Xo'jayev va boshqalar kirdi[2].

1920-yil 12-avgustda M. V. Frunze amirlikni tugatish maqsadida Samarqand-Buxoro frontini (4 ta zarbdor guruhdan iborat) tuzishga ko'rsatma berdi. Shu asnda poytaxt atrofiga 7000 piyoda, 2500 otlq askar, 46 ta to'p, 230 ta pulemyot, 10 ta zirhli avtomobil, 5 ta bronepoezd va 12 ta harbiy samalyot) shay holatga keltirildi. Turkfront jangchilaridan tashqari keyinchalik harbiy amaliyotlarda 5000 kishidan iborat buxoroliklar (amirga qarshi muxolifat kuchlar ham) qatnashdi[3].

Bu harbiy qismlarning ko'pchiligi Farg'ona vodiysida istiqloqlchilarga qarshi kurashayotgan qizil askarlar bo'lib, ular avgust oyi oxirida Buxoro chegaralariga tashlandi. Qizil askarlar orasida Volgabo'yi va Qozondan jo'natilgan tatar o'qchilar qismi ham ko'p bo'lgan[4].

Tukkomissiya Buxoro davlatiga qarshi harbiy jang amaliyotlari o'tkazilishining butun tafsilotlarini Turkiston fronti qo'mondoni M.V.Frunze bilan birgalikda ishlab chiqqan edi. 1920-yil yozda Buxoro amirligida siyosiy vaziyat juda keskinlashdi. 25-avgustda Frunze Turkiston fronti askarlariga „qo'zg'olon ko'targan Buxoro mehnatkashlariga yordam ko'rsatish to'g'risida“ buyruq berdi. Bosqinchilar guruhining ko'pchiligiga 29 avgustga o'tar kechasi faol harakatlarni boshlash buyrug'i berildi[5].

Bu davrda Buxoro amirligi ixtiyorida esa 8725 piyoda, 7850 otlq, 150 ga yaqin eski pilta to'plar, bir necha zamonaviy to'plar, 20 ta pulemyot bo'lgan. Bu davrda amirlikda muntazam qo'shindan tashqari o'ta qoloq darajada qurollangan 20 ming nafar xalq lashkari ham bo'lib, bu askarlar jangga mutlaqo tayyor holatda emasdi. Buxoro amirligi qo'shbegisi Usmonbek va hukumat a'zosi Baqo Hoji To'qsaboning ma'lumotlariga ko'ra, 1920-yil avgust oyi oxirlarida Eski Buxoro va uning atroflarida amir qo'shinining umumiy soni 20 ming kishi atroflarida bo'lgan[6].

Yomon qurollangan va kerakli harbiy ta'limni olmagan amir armiyasi yaxshi qurollangan va zamonaviy harbiy texnika bilan taminlangan, buning ustiga harbiy ko'nikmaga ega qizil askarlarning hujumiga bardosh berolmasligi avvaldan ma'lum bo'ldi. Turkkomissiya Buxorodagi amirlik tuzumini ag'darishni xohlayotgan muxolif kuchlarni to'plashga va mamlakatda harbiy to'ntarish bilan shug'ullandi. Turkiston komissiyasi rahbarligida 1920-yil 24-iyundayoq amirlikda qurolli qo'zg'olon tayyorlash bo'yicha inqilobiy byuro tashkil etilgan bo'lib, uning a'zolari sifatida M.V. Frunze va V.V. Kuybishev, Turkiston Kompartiyasi MK kotibi Nazir To'raqulov, Buxoro byurosining raisi F. Xo'jayev va boshqalar faoliyat olib borishgan. 1920-yil 10-avgustda Turkiston komissiyasi, Buxoro Kompartiyasi Markaziy Komiteti va Yosh buxoroliklar partiyasi Markaziy byurosining qo'shma majlisida Fayzulla Xo'jayev rahbarligida Buxoro Xalq Nozirlar Sho'rosi hukumati va Ahmadjon Abdusaidov (Hamdiy) raisligida Buxoro muvaqqat Inqilobiy qo'mitasi tuzildi[7], ular amir hokimiyati qulatilgach, Buxoroni boshqarishlari lozim edi. 23 avgustda bo'lib o'tgan Turkiston

komissiyasining navbatdagi majlisida Buxoro „inqilobiy“ hukumatining dasturi muhokama etildi va qabul qilindi[8].

Shu tariqa Buxoroda hali „inqilob“ boshlanmasdan Toshkentda RKP (b) MK va RSFSR hukumatining vakolatli organlari rahbarligida „inqilob“ g'alaba qozongandan keyin o'rnatiladigan yangi tuzum va davlat shakli qanday bo'lishi xususida, yangi hukumat organlarining tartibi, ularning dasturi, dekret va boshqa ishlar belgilab qo'yilgan edi. Gap faqat amalga oshirilishi lozim bo'lgan „inqilob“ning o'zini amalga oshirishda edi[9].

Shunday qilib, Buxoro kommunistik partiyasi va inqilobchi Yosh buxoroliklar rahbarlari orasida jiddiy munozaralar bo'lgan bo'lsa ham, ular Rossiya bolsheviklaridan harbiy yordam so'rashadi. 1920-yil 21-avgustda Turkiston fronti qo'mondoni M.V.Frunze va Turkiston fronti Harbiy inqilobiy kengashi a'zosi Yu. Ibrohimov RSFSR Harbiy ishlar xalq komissari L.D.Trotskiy nomiga telegramma yo'llab, Buxoroni egallashga hamma narsa tayyor ekanligini ma'lum qilishganida, bolsheviklarning rahbarlaridan biri I.V.Stalin bu telegrammaga „o'rtoq Frunze rejasiga ko'ra zudlik bilan harakat qiling“, deb rezolyutsiya qo'ygan[10].

Bu jumlaning ostiga esa V.I.Lenin va N.I.Buxarin „roziman“ deb imzo chekishgan[11].

1920-yil 16–18-avgustda Chorjo'yda Buxoro kommunistlarining 4 syezdi bo'lib, unda amirga qarshi qo'zg'olon ko'tarish to'g'risida qaror qabul qilindi. Bu payt bolsheviklarning ayyorona rejalari esa amalga osha boshlagan edi. Tarixda „yalpi qo'zg'olon“ deb atalgan harakat 1920-yil 23-avgustda kommunist Beshim Sardor boshchiligidagi yollanma turkman otlqlarining Chorjo'y yaqinidagi Saqor Bozor qishlog'ini egallash bilan boshlandi. Beshim Sardor va yangi Chorjo'y kommunistlari darhol Eski Chorjo'yni ishg'ol qilib, 100 dan ortiq amaldorlar qamoqqa olindi. Chorjo'y bekligi xazinasi egallanib, boyliklar tezda Chorjo'y rebkomi va yangi hukumatga topshirildi[12].

Bolsheviklar bilan bo'lgan avvalgi kelishuvga ko'ra shu kuni Chorjo'y revkomi „Butunbuxoro xalqi nomidan“ Turkiston fronti qo'mondonligiga harbiy yordam so'rab murojaat qilgan. Vaholanki ular Buxoro xalq kommunistlar syezdi qaroridan ham, Beshim Sardor isyonidan ham bexabar edi. Shu tariqa Buxoro taqdiri qizil qo'shin ixtiyoriga topshirildi[2].

M.V.Frunze „yordam,“ to'g'risidagi xabarni olgach, Turkiston fronti qo'shinlarini 4 ta zarbdor guruh (Samarqand, Kattaqo'rg'on, Chorjo'y va Kogon)ga ajratdi. Samarqand guruhi 29–30-avgustda Shahrisab-Kitob yo'nalishida harakat qilib, Qarshi va G'uzorni egallashi, Kattaqo'rg'on guruhi esa shu kunlari Xatirchi, Ziyovuddin va Karmanani bosib olishi, Chorjo'y guruhi esa Eski Chorjo'yni egallab, Amudaryoning Afg'oniston bilan chegaralarini nazorat qilishi, Forob va Qorako'lni bosib olishi va qo'shimcha buyruqni kutib turishi lozim edi. Asosiy vazifa Kogon guruhi zimmasiga yuklandi. Bu guruh Eski Buxoro shahrini bosib olishi, amir Olimxonni asirga tushurishi va Arki Oliydagi xazinani egallashi kerak edi. 1920 yil 25 avgustda M.V.Frunze Turkfront qo'shinlariga „qo'zg'olon ko'targan Buxoro mehnatkashlariga yordam ko'rsatish to'g'risida“ buyruq berdi. Zarbdor guruhlarining ko'pchiligiga dastlabki marralarni egallash va 29-avgustga o'tar kechasi faol harakatlarni boshlashga buyruq berildi. Harbiy harakatlarga siyosiy jihatdan rahbarlik qilish uchun Yangi Buxoro (Kogon) shahriga Turkiston komissiyasi va Turkiston byurosining yangi a'zosi G. Safarov va Yosh buxoroliklar partiyasi rahbarlari jo'natildi. Buxoroning bosib olinishiga M.V.Frunze Samarqand shahridan turib telegraf orqali bevosita rahbarlik qildi. Qizil armiya tomonidan Buxoroga bosqin 29 avgustga o'tar kechasi boshlandi. Hal

qiluvchi janglar esa Buxoroyi sharif darvozalari yaqinida ro'y berdi[5].

Ushbu hodisalarning bevosita shohidi bu haqida quyidagicha yozadi: „shahar markazi yer bilan yakson qilindi. Jang davomida ko'plab samolyotlar va zambaraklar ishga solindi. Minglab snaryadlar va bombalar Eski Buxoro ustiga yog'dirildi. Shahar himoyachilaridan tashqari ko'plab begunoh keksalar, ayollar va bolalar halok bo'lishdi. Yuzlab aholi uy-joylari, me'morchilik va tarixiy obidalar yer bilan yakson bo'ldi. Registon yondirildi“[13].

Bosqinchi va talonchi qizillar tomonidan muqaddas Buxoro shu tarzda vayron qilindi. Amir Said Olimxon o'z xotiralarida bu fojialar xususida quyidagi fikrlarni bildiradi: „Bu urush asnosida dushman taxminan Buxoroning yarmini to'p va pulemyotlardan o'qqa tutib, ko'p talafot yetkazdi. Ular 11 ta tayyora bilan Buxoro shahri ustida havoda parvoz etib, bomba yog'dirdilar“[14].

Amir askarlari qizillarga qarshi faol qarshilik ko'rsatishdi. Amir Said Olimxon o'zining bosh vaziri Ostonaqul qo'shbegiga shunday farmon berdi: „Vatanimiz, yurtimiz farovonligi uchun sizga quyidagilarni buyuraman. Farmonimni olgach, birinchi navbatda Abdul Husaynbiy, Abdul Eshon Og'aboshi va Abdulzohir to'qsabolarni qo'mondon qilib tayinlashingiz kerak; Xatirchi va Ziyovuddin beklklarining barcha askariy qismlarini darhol qurollantiring. So'ngra viloyatlarning barcha aholisiga vatanda jangovar harakatlar boshlanganligi xususida xabardor qiling. Belgilangan hududlarda e'tiqodimiz dushmanlari bilan jangga kirishing. Viloyatimiz ichidagi telegraf va temiryo'l leniyalarini buzib, dushmanning kuchini qirqing“[15].

Amir o'zi yozganidek, „vayronagarchilik yanada zo'rayib, odamlarning yana halok bo'lishiga yo'l andishasi ila“ o'z qo'shinlari bilan poytaxtdan chiqib ketadi. Eski Buxoro shahri 29-avgustdan boshlab ham havodan, ham yerdan qattiq bombardimon qilindi. Shu o'rinda rus yozuvchisi Maksim Gorkiy tahriri ostida 1935-yilda chop etilgan „Qumdagi janglar“ (O'rta Osiyoda grajdanlar urushi tarixiga doir materiallar), kitobida takidlanishicha, Buxoroni bombalash uchun „Turkfrontga ilgari misli ko'rilmagan butun boshli havo kemalari armadasi tashlandi“[16].

1920-yil avgust oyining so'nggi kunlarida Buxoro yaqinidagi Kogon stansiyasida o'ndan ortiq samolyotlar shay holatga keltirib qo'yildi. Ular orasida samolyotlarning „Forman“, „Farsal“, „Sovpovich“, „Nyupor“, „Vuazen“ va „Albatros“ kabi turlari bor bo'lgan. Yuqoridagi asarda keltirilishicha Stepanov, Stolyarov, Fousek, Ilin, Zelenskiy kabi uchuvchilar bombardimon qilish uchun ikkinchi uchishga tayyor turishgandi. Ikkinchi uchishda har biri 64 kg keladigan bombalar amir arkiga tashlandi. Fousek degan uchuvchi boshqargan „Forman“ turidagi yengil bombardimonchi uchoq o'z yuklarini shaharga „muvaqqiyat“ bilan tashlab, hammadan keyin qaytib kelgan. Bu jarayonlarni sinovchi-uchuvchi Fousek shunday xotirlaydi: „Biz Buxoroni Bombaladik. Qadimiy amirlikni vayron etib tashladik. Xususan, mashhur „Ajal minorasi“ (Minorayi Kalon haqida gap ketmoqda)ga tushgan bomba, garchi bu minoraning nishonga olinishi biz uchun mutlaqo foydasiz bo'lsa-da, bizga alohida zavq-shavq bag'ishladi“[17].

1–2-sentyabr kunlari buxoroning Qarshi darvozasigacha kelgan zirhli poezd hamda Samarqand, Shayx Jalol, Namozgoh darvozalari yaqinida joylashtirilgan to'plardan shaharga 12 ming ta snaryad tashlangan, 12 ta harbiy samolyotlar esa shahar ustida 3 kun mobaynida bomba yog'dirgan. Bir necha yuz ming dona patron sarflangan. Shaharning Qarshi va Samarqand darvozalari ostiga 800 kg dan ortiq porox ko'milib portlatilgan. Qulagan darvozalardan

qizil askarlar shaharga bostirib kirgan. Shundan so'ng Buxoroyi sharifda qizg'in ko'cha janglari boshlanib ketadi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Shafqatsiz o'q yomg'iri va bombardimon natijasida shahr obidalarining 1/5 qismi vayron etilib, minglab begunoh odamlar halok bo'ldi[18].

Ushbu voqealarning bevosita guvohi bo'lgan o'sha davr tarixchisi Muhammad Ali Baljuvoni o'zining „Tarixi nofeiy“ asarida ruslarning amirlikka bosqini oqibatlarini shunday tasvirlaydi: „Buxoroni bosib olish natijasida 34 ta guzar, 3 mingdan ortiq do'kon, 20 ta saroy, 29 ta masjid yonib xarob bo'ldi. Minorayi Kalonga ham zarar yetib, Olimxon va Mir Arab madrasalari yonib ketdi. Hazrati Imom darvozasidan Guzari Nazargacha, Kofirobod, O'g'lon darvozasi, Masjidi Kalon, Zindonband To'qo'mdo'ziy hammomigacha, minora ostidan to So'zangaron dahasi, Gul bozor, Lattafurushlar rastasi, Registondan to Puli oshiqonning boshigacha yonib ketdi. Qarshi darvozasi ham yonib ketdi... Shaharda 3 mingga yaqin hovli yonib kul bo'ldi. Buxoro shahri qariyb 20 kun yongandi. Buxoroning shu darajada xarob bo'lganligini hech bir tarix ko'rmagan edi“[19].

Buxoroliklar bu kunlarni „kichik qiyomat“ deb ataganlar. Shaharga kirgan qizillar Arkdagi amir xazinasini, Buxoro qozikalonini, qo'shbegi va boshqa amaldorlarning boyligini talashgan. Sovet askarlari va qo'shin rahbarlari katta boylik orttirganlar. Turkiston fronti inqilobiy harbiy byuro „uchligi“ning a'zosi A.Mashitskiyning 1920-yil sentyabrda Leninga yozgan ma'lumotnomasida shahar markazi yakson qilangani, Registon va Ark yondirilgani, Ark yerto'ralari va omborlaridagi oltin, kumush, olmoslar talangani, bunda qizil armiya bevosita qatnashgani haqida xabar bergan[20].

Tahlil va natijalar. Shu tariqa Buxoro shahrini bosib olgan qizil askarlar hukmdor qarorgohi-Arkdagi amir xazinasini, Buxoro qozikaloni, qo'shbegisi va boshqa saroy amaldorlarining butun boyliklarini talon-taroj qilganlar. Xususan, Turkiston fronti qo'shinlari qo'mondoni M.V.Frunze, Buxoro gruppasining boshlig'i I.P. Belov, ko'plab qizil armiya komandirlari va oddiy jangchilar katta boylikni o'zlashtirganlar. M.V.Frunze va Fayzulla Xo'jayev boshchiligidagi Yosh buxoroliklar vayron qilingan va talangan Buxoro sharifga qizil askarlar hamrohligida kirib kelishgan[21].

Sentyabr oyining boshida amirlik xazinasini va boshqa boyliklar ortilgan 2 eshelon (har birida 14 ta vagon)bo'lgan yuk Toshkent orqali Moskvaga jo'natildi. Katta boylikni o'margan qizil qo'mondon Frunze Moskvaga qaytib kelganda, maxsus xizmat vakillari tomonidan Qozon vokzalining o'zidayoq qamoqqa olindi[22].

Buxoroda 15-sentyabrgacha davom etgan talonchilikning shaxsan guvohi bo'lgan Turkkomissiya vakili G.Safarov o'z asarida: „Buxoroga kelgan qizil qo'shinlar eng avvalo talonchilik bilan shug'ullandilar. Umuman hammani va hamma narsani taladilar. Qizillar Buxoroni talash uchun kelgan edilar“[23], deb yozgandi.

Qizillar amirlik tarkibidagi 27 viloyatni ham egallashgach, amirlik tuzumiga barham berishdi. Shundan so'ng Buxoro amirligi hududida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tuzildi[24].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Rossiyaning O'rta Osiyoga, xususan, Buxoroga nisbatan olib borgan ayyorona siyosati, mamlakatda yetilayotgan norozilik kayfiyatini kuchaytirib yubordi. Natijada, ichki birlikka ega bo'lmagan xalq ruslar tomonidan mustamlakaga aylantirildi. Hattoki qo'rboshilar faoliyatida ham mana shu birlashib harakat qilmaslik, bir-biriga nisbatan ishonchsizlik holatlari ruslarga qo'l keldi. Buxoroda 1920-yil 2-sentyabrda amirlik tuzumi qurol kuchi bilan ag'darib tashlanadi. Ammo bolsheviklar va'da qilgan tinchlik va tenglikka erishilmadi.

ADABIYOTLAR

1. Nurettin Hatunoğlu. Türkistan'da son türk devleti Buhara emirliği ve Alim Han. – İstanbul: Ötüken, 2016. – S. 223.
2. Buhara cumhuriyeti 101 yaşında. Bildirilar. Uluslararası Sempozyumu Yazilari. Editorler: Juliboy Eltazarov-Timur Kosaog`lu-Istanbul: (Taskent: “Mumtoz” nashriyoti)2021. 140b.
3. RGVA, 268-fond, 1-ro`yxat, 129-ish,12-13-varoqlar.
4. Крушелнитский А.Бухарская революция. Диктатура по телеграфу // “Родина”, 1989. №11. –S.30-39.
5. Rajabov.Q. Buxoroga qizil armiya bosqini va unga qarshi qurolli kurash: tarix haqiqati (1920-1924 yillar). Toshkent ., “Ma`naviyat”, 2002, 11-12 b.
6. Turkistan v nachale XX veka: K istorii istokov natsionanoy nezavisimosti. –S. 323-324.
7. Fayzulla Xo`jaev. Buxoro inqilobining tarixiga materiallar// Fayzulla Xo`jaev. 100 – Toshkent: “Fan”, 1997. –B. 172-173.
8. Ishanov A. Buxarskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika. –Tashkent: “Uzbekistan”, 1969. –S. 179-180, 186-187.
9. O`zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O`zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida.Toshkent, “O`zbekiston”.2019 -B. 126-127.
10. Persits M.A. Zastenchivaya interventsia. O sovetkom vtorjenii va Iran i Buxaru v 1920 – 1922 gg. 2-izd. –Moskva : “Muravey-gayd”, 1999. –S. 86.
11. Rajabov Q., Maqsudov R. Qiziltepa tarixi. – Toshkent: “Muharrir”, 2011. –B.128.
12. RGASP, 122 fond, 1 ro`yxat, 10 ish, 262 varoq.
13. Genis V. Razgrom Buxarskogo emirata v 1920 godu // “Voprosi istorii”, 1993. № 7. –S.49-50.
14. Amir Sayyid Olimxon. Buxoro xalqining hasrati tarixi. Toshkent, “Fan”, 1991, 15 bet.
15. Gafurov B., Proxorov N. Padenie Buxarskogo emerata.(k 20-letiyu sovetkoy revolyutsii v Buxare 1920-1940 g). Stalinabad, Gosizdat Tadjikistana otdel politicheskoy literatury, 1940. –S 54.
16. Toirov T. Buxoro bombardimon qilinganda // “Yoshlik”jurnali, 1989.№7.-B.54
17. M.Gorkogo, VS.Ivanova, I.Mintsa, F.Kolesova. Voyna v peskax (materialy po istorii grajdanskoy voyny k XII tom). OGIz. 1935. –S 303.
18. Rajabov Q. Turkiston qo`rboshilari Toshkent ., “Fan”, 2022, 54 b.
19. Muhammad Ali Baljuvoni. Tarixi nofeiy (Foydali tarix). – Toshkent: Akademiya, 2001. 70-71 betlar .
20. RGASP, f. 122,op.3, d.21, l.195.
21. Rajabov Q. So`nggi mang`it hukumdori (sakkizinchi maqola) // “Buxoro mavjlari”, 2007.№3.-B.41-44
22. Rajabov Q. Buxoro oltinlari taqdiri yoxud “o`rtoq Frunze ishi” // “Buxoro mavjlari” jurnali. 2004. №4. 25-26 betlar.
23. Safarov G.I. Kolonialnaya revolyutsiya (Opyt Turkestana). –Moskva: Gosizdat.1921. S.94.
24. Rajabov Q., Inoyatov S. Buxoro tarixi. – Toshkent: Tafakkur, 2016.136-140 betlar.